

BEVAKNING BEHANDLING FÖRÄNDRING

En enda människa kan utgöra skillnaden och på Gävleanstalten kan Janni Usic vara denna människa. För honom själv var det Göran Lööf, gemenligen kallad "Lövet", som utgjorde skillnaden. Flickvännen hade lämnat honom, beskedet lämnades på telefon, och det kan låta trivialt – vem har inte blivit lämnad? – men för den intagne Janni Usic innebar det att han tappade fotfästet och föll, men så kom "Lövet" rusande genom korridorerna, uppför trapporna och steg in i cellen. Det spelar ingen roll vad som sades den kvällen. Det är inte ens säkert att de minns det. Till saken hör att Göran Lööf själv är en gammal kåkfarare. Janni Usic berättar att "Lövet" omedelbart hade slängt sig i bilen när han fått höra vad som hänt och kört ut till anstalten, upp till grinden, med pojken hans sovande i barnstolen, och parkerat framför en av bevakningskamerorna, i strålkastarljuset, och bett vakten hålla ett öga på pojken medan han pratade med Janni. Det var skillnaden.

Det är den historia Janni Usic berättar när han ska förklara varför han tio år senare står framme vid skrivtavlan, snyggt klädd i en blå kortärmad utanpåskjorta och svarta jeans, alltid nära till ett skratt, ett leende, och gör sitt bästa för att få sju intagna att öppna sig för honom, för varandra, för sig själva.

– Rädsla, har han tidigare, ögonblickligen, svarat på frågan om vad största hindret heter.

Framme vid tavlan säger han inte så mycket, men han driver på, ställer frågor, sammanfattar samtalen allt efterhand.

– Känner du igen dig i det Uffe berättade?

– Jag vet inte.

– Du vet inte?

– Nej.

– Du känner inte igen dig i nånting han sa?

– Känner igen mig och känner igen mig... Jag är ju så ung också... Jag håller inte på så mycket med droger.

– Okej.

– Men jag vet ju vad som är rätt och fel.

- Det vet du?

- Ja.

- Och vad är ditt problem?

- Mitt problem?

- Ja.

- Alla säger att jag har ett problem, men jag vet inte vad som är mitt problem. Jag känner mig för det mesta jävligt bra.

För tio år sedan var det Janni Usic som satt där på en stol och brottades med sig själv, klädd i Kriminalvårdens grå overall.

På Gävleanstalten, där Janni Usic arbetar som en av två terapeuter – fast de borde vara dubbelt så många, säger både personal och intagna, och de ska bli det nu, till sist – här finns 110 fångar som på det mest skiftande sätt övervakas och omhändertas av ett sjuttiootal anställda. Anstalten är uppdelad i behandlingsavdelning, motivationsavdelning, häkte och en öppen avdelning med sex platser som ligger på andra sidan stängslet och kallas Villan. Till behandlingsavdelningen kommer den dömd efter dom och utredning och ansökan samt en tid på motivationsavdelningen. Han ska vara dömd till högst fyra års fängelse, vara alkohol- eller narkotikamissbrukare och motiverad att underkasta sig den behandling som sker i enlighet med Anonyma Alkoholisters 12-stepsprogram. Man kan också komma hit från en annan anstalt med mindre än fyra år kvar av straffet. Trettiofyra fångar, fördelade på fyra grupper, tillbringar här tjugofyra timmar om dygnet, vecka efter vecka, månad efter månad. Sista tiden kan de få vistas på ett behandlingshem. Meningen är att de ska lämna fängelset befriade från sitt missbruk, avskalade sin kriminella livsstil, på väg att förändras som människor. Sådana under sker. Bevakning ska förenas med behandling, högt ställda krav med vissa favörer. Det är tanken. Fängelsevistelsen erbjuder den mest grundläggande förutsättningen för vård, skriver Ove Rosengren i sin bok *I huvudet på en "tjuv"*, som baseras på erfarenheter från arbetet med intagna på Gävleanstalten, "nämligen rent fysisk kontroll över en individ som i normala fall inte låter sig kontrolleras". Ena halvan av dygnet sitter de inlåsta i sina celler, andra halvan ska innehålla sådant som ska möjliggöra förändringen. Höga stängsel i dubbla rader, med ett ingenmansland

däremellan, omgärdar de barackliknande byggnaderna, men inomhus, på behandlingsavdelningen, ombesörjer varje grupp fångar sin egen kosthållning: beslutar om matsedel, upprättar inköpslistor, fördelar arbetet, lagar maten, dukar och plockar undan, diskar. Ett rent äventyr för den som aldrig kokat ett ägg, än mindre blandat till en sallad, kryddat en egenhändigt tillredd soppa. Täta urinprov, dagliga visitationer och en narkotikahund som närgånget utforskar pappor och mammor och fruar och syskon på besök, men när en grupp på åtta fångar ska in till stan för att lyssna på ett föredrag får tre av dem cykla dit denna soliga dag, på egen hand. De får inte ha egna CD-spelare och PlayStation, inte sitta själva vid en dator, inte nyttja bredbandstelefonti, inte läsa vad som helst. De är underkastade gruppterapi. De måste delta i diskussioner om sin kriminella framfart. De kan komplettera sin gymnasieutbildning, bedriva högskolestudier. Tre dagar i veckan genomgår tre fångar en utbildning till reparatörer av automatväxellådor: med synnerligen goda utsikter till jobb.

Man blir antagen hit.

Den som missköter sig åker härifrån.

En skyddad verkstad. Liknelsen är Janni Usics. Han använder den under gruppterapin.

- Här kan vi träna på att vara oss själva. För nu, när vi ska härifrån, ställs en massa krav på oss: att vara en man, en pojkvän, en arbetare.

Han vet själv hur det var när han första gången skulle yttra sig under gruppterapin.

Vad hans sa?

- Jag har ingen aning. Minns inte ett ord.

Där ute, där han tidigare löst sina problem med våld och allehanda droger, hade han bränt sina skepp.

På ingen annan plats finns så många narkotikamissbrukare samlade som på landets fängelser. Ingenting, förutom brottsligheten, förenar fångarna så som narkotikamissbruket, arbetslösheten möjligtvis undantagen. Av de femtusen fångar som samtidigt sitter bakom lås och bom beräknas drygt hälften vara missbrukare, och det är en andel som ökar. Allt fler fångar har narkotikabrott som huvudbrott.

Om man ber kriminalvårdens högsta chefer nämna ett centralt problem på anstalterna brukar de säga: narkotika.

Det har mer med kriminalvårdens reformer än med missbrukets utveckling att göra. Eftersom många dömda numera övervakas av frivården eller avtjänar sitt straff i hemmet, med elektronisk fotboja, har rekryteringsbasen till de slutna anstalterna krympt – ett faktum som Ove Rosengren påpekar inledningsvis i sin bok. "Detta innebär att våra fängelser idag mest befolkas av män som antingen har dömts för ett enstaka mycket grovt brott, men som i praktiken brukar ha begått hundratals brott innan de ertappas, eller av män som dömts för otaliga brott och är erkända återfallsförbrytare med missbruk och utvecklad narkomani på livsstilsrepertoaren." Det har, kort sagt, blivit svårare att dömas till fängelse. Fångarna som grupp har blivit mer homogen.

Hårdare tag har varit kriminalvårdens svar på detta – särskilt efter sommaren 2004 då spektakulära rymningar, gisslantagning och upplopp fick regeringen att reagera genom att sparka kriminalvårdens högsta chef, socionomen Lena Häll Eriksson, som tidigare jobbat med att hitta bostäder till flyktingar, och ersätta henne med juristen Lars Nylén, som var chef för Rikskriminalen och nu lovade svenska folket ordning och reda. Så blev det. Alltså: Högre stängsel, skärpta inpasseringskontroller, fler låsta dörrar, övervakningskameror, visitationer och urinkontroller, färre och striktare permissioner.

Men det finns också ett annat svar. Det är det som ska materialiseras på en anstalt som den i Gävle. Kriminalvården kallar det identifiering, kartläggning och differentiering. Man skiljer fångarna åt. Den som vill ha hjälp ska få hjälp. Den som missköter sig åker ut.

Om det fungerar?

Det finns mindre narkotika på fängelserna nu än förr, trots att missbrukarna blivit fler. Beslagen är färre, de beslagtagna kvantiteterna mindre. Urinproven ger allt färre positiva svar. Det som en tillfällig besökare kan konstatera efter några dagar på Gävleanstaltens behandlingsavdelning är den avspända stämningen mellan intagna och personal, mellan de intagna. Mycket må döljas under ytan, all frustration släpps inte fram, hemligheter finns naturligtvis också här, kanske synnerligen här, men skämten är hjärtliga, gliringarna försiktiga, stämningen lugn och snarast

effertänksam. Drogfriheten skänker en stunds sinnesro, taggar ner. Det svåra, säger Janni Usic, som ju talar av egen erfarenhet, är att tränga igenom detta pansar som brottslingen omgärdar sin person med: röja undan den kriminella jargongen, få bukt med kåkmentaliteten, nå fram till detta jag som rids av skuld och skam. Sådant tar tid. Sådant gör ont.

- Det här, säger han under gruppterapin och pekar på de tolv stegen han ritat upp på skrivtavlan, det här är en tuff väg ut och det måste det vara för det har varit en tuff väg in.

Fast kriminalvårdens långsamt malande byråkrati och en långt driven säkerhet kan också radera vad man sökt bygga upp, misstro skapa frustration och ilska. Alla dessa låsta dörrar, dessa burar till balkonger, dessa vakter i varje hörn av rastgården skapar ett avstånd mellan personal och intagna som motverkar syftet med behandlingen, motsäger behovet av samverkan. Ett tandläkarbesök i fotboja och midjebälte känns förnedrande för den gör sitt bästa för att komma till rätta med sig själv. Även den som skött sina permissioner till punkt och pricka får bara åka in till stan en gång i veckan, vilket ställer till problem för den som har ett hjärta som krånglar och samtidigt måste besöka arbetsförmedlingen och frivården inför frigivningen - och som knappast nog kan tränas i konsten att bete sig som en vanlig människa bland andra vanliga människor; hel och ren och fin, och med alla tatueringarna dolda.

- Här inne går det ju bra, säger Göran Lööf. Men den dag du kliver ut, då är du ensam, naken och rädd.

Numera kommer han till anstalten en dag i veckan, som volontär med egen nyckel: pratar med den som vill prata, ger råd och stöd, tar med sig fångar ut på stan, till gudstjänster och föredrag, på fotboll eller badhuset.

Och den unge man som han en gång bistod står några meter ifrån honom denna fredagsförmiddag, i dämpat samspråk med en fånge som ska lämna dem efter helgen, ta steget ut i den oerhörda friheten. Den snart frigivne har ett jobb att komma tillbaka till, en arbetsgivare som tror på honom. Hans dotter har ringt och bjudit honom på middag, hem till sig och sin pojkvän.

- Och du vet vad som gäller.

- Ja, jag vet.
 - Och du vet var jag finns.
 - Jag vet.
 - Och du vet att du ska ringa en gång i veckan, även om du inte har något speciellt att säga. Det viktiga är att du ringer.
 - Ja.
 - Och du, glöm inte mötena. Dom är viktiga. Även om dom kan kännas onödiga efter ett tag. Jag vet hur det är.
 - Ja. Jag ska inte sumpas det den här gången.
 - Nej, det tror jag inte heller. Jag är övertygad om att det ska gå bra.
- Ingen vet hur det kommer att gå.

Anders Sundelin

Narkotikafrågan 4/2008